

Muharrem Hilmi Sırrî'nin Dîvân'ında Aşk Kavramı*

Hüseyin KURT

Prof. Dr. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi,
Kırşehir Ahievran University Faculty of Islamic Sciences
kurt.huseyin@ahievran.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4264-4192

Ömer Faruk YILMAZ

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kırşehir Ahievran University Institute of Social Sciences
omerfrkyilmaz.01@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7603-0204

Öz

Muharrem Hilmi Sırrî (Kösetürkmen) (1878-1964), Osmanlı Devleti'nin son döneminde yetişmiş, tasavvuf ilmine dair birçok eser kaleme almış ve bu alana dönemi itibariyle önemli katkılar sağlamış bir mutasavvıftır. O, sadece tarikat faaliyetleri yürüten bir şeyh değil, aynı zamanda tasavvufi kavramları şiir diliyle açıklayan bir şairdir. Makalemizin konusunu teşkil eden ve tasavvuf literatürünün en temel kavramlardan biri olan "aşk" kavramını *Dîvân'*ında birçok şiirinde kullanmış ve bu kavramı kendi üslubuyla açıklamıştır. Muharrem Hilmi Efendi, aşk kavramı hakkında yazdığı şiirlerinde aşk ve âşğın sıfatları, maşuk, aşkın fayda ve zararları, aşkın insanı eğiten tarafları ve aşkın tasavvuftaki yeri gibi birçok konuya değinmiştir.

Muharrem Hilmi Efendi gibi *Dîvân* sahibi bir mutasavvıfın aşk kavramı hakkındaki görüşleri üzerine daha önce yapılmış müstakil bir çalışma olmamasından dolayı, bu makalenin ilgili alan ve literatür için önemli olacağı düşünülmektedir. Bu çalışmadaki amacımız Muharrem Hilmi Efendi'nin aşk kavramı ekseninde yazdığı şiirleri akademik bir bakış açısıyla ele almak, bunların tasavvufi anlam ve değeri

* **İntihal Taraması/Plagiarism Detection:** Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Hüseyin Kurt-Ömer Faruk Yılmaz).

Geliş/Received: 5 Ocak/January 2024 | **Kabul/Accepted:** 12 Mart/March 2024 | **Yayın/Published:** 20 Mart/March 2024

Atıf/Cite as: Hüseyin Kurt, Ömer Faruk Yılmaz, Muharrem Hilmi Sırrî'nin Dîvân'ında Aşk Kavramı, Danisname 8 (Mart/March 2024), 57-75- <https://doi.org/10.5281/zenodo.10843385>

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

üzerinde durmak ve bu kavram hakkındaki kişisel görüşünü ortaya koymaktır. Bu bağlamda çalışmamızda ilk olarak aşkın genel bir tanımı yapılmış, daha sonra Muharrem Hilmi Efendi'nin konuyla ilgili şiirleri incelenerek kişisel yorumları açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Edebiyat, Muharrem Hilmi Sırrî, Dîvân, aşk.

The Concept of Love in Muharrem Hilmi Sırrî's Dîvân

Abstract

Muharrem Hilmi Sırrî (Kösetürkmen) (1878-1964), was a Sufi who advanced in the last period of the Ottoman Empire, wrote many works on Sufism and made important for its period contributions to this field. He was not only a sheikh who conducted sectarian activities, but also a poet who explained Sufi concepts in the language of poetry. He wrote many poems about the concept of "love", which constitutes the subject of our article and is one of the most basic concepts of Sufi literature, in his work *Dîvân* and explained it in his own style. In his poems about the concept of love, Muharrem Hilmi Efendi touched upon many subjects such as love and the adjectives of the lover, the mashuk, the benefits and harms of love, the aspects of love that educate people, and the place of love in Sufism.

Since there is no previous study on the views of a Sufi like Muharrem Hilmi Efendi on the concept of love, this article is thought to be important for the related field and literature. Our aim in this study is to examine Muharrem Hilmi Efendi's poems on the concept of love from an academic perspective, to emphasize their Sufi meaning and value, and to reveal his personal view on this concept. In this context, firstly, a general description and introduction of love is made in our study, then Muharrem Hilmi Efendi's poems on the subject are analyzed and his personal interpretations are explained.

Key words: Sufism, Literature, Muharrem Hilmi Sırrî, Dîvân, Love.

Summary

The ability of humans to acquire love and knowledge is one of their most defining characteristics. The highest manifestation of these abilities represents love, which is considered a divine grace bestowed upon humanity by Allah. Sufis, in particular, have understood and experienced love in a unique way, often guided by the life of the Prophet Muhammad. They have formed a school of thought centered around love, acknowledging it as the most critical means of getting closer to Allah.

Love holds a significant position in the thoughts of both ordinary individuals and sufi. Especially in Sufism, the exploration of divine love is considered one of the most essential tasks in acquainting individuals with this spiritual emotion. Sufis have delineated love into two aspects: material and spiritual. Spiritual love is exclusively directed towards the Divine. Material love, on the other hand, serves as a stepping stone towards divine love. As an example, the worldly love of Leyla by Mecnun symbolizes his eventual transformation into a true lover of God.

Muharrem Hilmi Efendi, a prominent figure in the later period of Sufi tradition, received education from renowned scholars in various fields such as Arabic, Hadith, Tafsir, Logic, and Sufism since his childhood. He was not only known for his scholarly and mystical services but also for his military duties, literary works, and poetic

identity, which distinguished him in our social and cultural history.

As one of the late representatives of the Naqshbandi-Qadiri observance, Muharrem Hilmi Efendi contributed to the Sufi culture through his written works. He generally conveyed his topics in poetic language, evidently influenced by Shaykh Omar Hüdâyî Baba, who also imparted guidance in poetic language. Muharrem Hilmi Efendi addressed the concept of love in numerous poems, defining it as "love guides the lover, love is the messenger of the Divine, it has no abode, it consumes wherever it falls, it excludes everything other than itself, remembrance is the harvester of love, and love is the destroyer of humanity's veils." According to him, from birth to death, humans have a purpose of existence assigned by the Divine. Understanding one's creation and self is crucial, with love being one of the most significant means. Love is the sole provision on the journey to self-discovery, culminating in the spiritual reward bestowed by the Divine. Muharrem Hilmi Efendi offered numerous subjective definitions of love. He mentioned in his poems that love is bestowed only upon those with an open heart, symbolizing it as a mirror reflecting the universe and as a lamp igniting the flame of wisdom in the lover's heart. Furthermore, he interpreted love as the means to reach the Divine, melting away human attributes and annihilating the sense of self. While some of Muharrem Hilmi Efendi's descriptions of love resemble those of earlier Sufis, he generally exhibited an original stance, contributing to the enrichment of the concept's semantic realm, diversifying its meanings, and offering a unique perspective on love. As a Sufi lover, Muharrem Hilmi Efendi discussed his own love, states, and emotions in his poems, defining love as the life-giving water purifying the heart from impurities, as the hammer breaking the idols of pride and self, and as a precious lodge in the sight of the Divine, thereby adding various meanings and diversifying the literature related to love.

Giriş

Muharrem Hilmi Efendi, 1878 yılında Elazığ merkeze bağlı Sarılı Köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Köse Ahmed, Annesi Feride Hanımdır.¹ Tasavvufla küçük yaşta tanışan Muharrem Hilmi Efendi, henüz çocukken Ömer Hüdâyî Baba'ya (ö. 1322/1905) intisap etmiş, hayatını şeyhinin talimatlarına göre şekillendirmiş ve pek çok manevi makam elde etmiştir.²

Muharrem Hilmi Efendi 1906-1926 yılları arasında Erzurum, Bitlis, Yemen ve Hicaz bölgelerinde askeri personel olarak görev yapmış,³ birçok şeyhle görüşüp Kâdiriyye, Şâzeliyye, Nakşbendiyye, Rıfâiyye, Ekberiyye ve

¹ Muharrem Hilmi Kösetürkmen, *Mev'ize-i Hilmiyye*, sad. Süleyman Ateş (İstanbul: Yeni ufuklar Neşriyat, 2009), 3-8; Muharrem Hilmi Kösetürkmen, *Makâmât-ı Ezkâr-ı İlahiyye li-Sâlikî't-tarîkati'l-Kâdiriyye*, sad. Süleyman Ateş (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2003), I-XIII.

² Muharrem Hilmi Kösetürkmen, *Menâzilu's-Sâlikîn*, sad. Süleyman Ateş (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2008), 1-6; Kösetürkmen, *Mev'ize-i Hilmiyye*, 3-8.

³ Bünyamin Erdem, *Elazığ Evliyasından Hacı Muharrem Hilmi (Sırrî) Efendi* (Elazığ: Kitsan Yayınları, 2021), 43-57.

Kübreviyye gibi tarikatlardan icazet almıştır.⁴

Muharrem Hilmi Efendi 1926 yılında Tabur İmamlığından emekli olmuştur. Emeklilik yıllarında kendisini tamamen ilme ve hizmete adanmıştır.⁵ Tasavvuf ilmine dair *Dîvân-ı Sırrî, Makâmât-ı Ezkâr-ı İlâhiyye li-Sâlikî't-tarîkati'l-Kâdiriyye, Menâzilu's-Sâlikin, Mev'ize-i Hilmiyye* ve *Hediyetü'z-Zâkirîn* adında 5 eser kaleme almış ve üç müridine de halifelik vermiştir.⁶ Dininin aslına bağlı, mahlûkata karşı son derece merhametli ve dünyada zühdi bir yaşam tarzı benimseyen Muharrem Hilmi Efendi,⁷ 9 Aralık 1964 yılında Elazığ'da vefat etmiştir.⁸

Tasavvufun zühd döneminde eser yazan mutasavvıflar “aşk” yerine “muhabbet”, “hub”, “habîb” ve “mahbûb” gibi lafızları kullanmayı tercih etmişlerdir.⁹ Tasavvuf tarihinde aşk ve muhabbet kavramlarıyla ilgili birçok müstakil eser yazılmıştır. Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö. 386/996) *Kütü'l-Kulûb'u*,¹⁰ Ebû Hamîd Muhammed Gazâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâü Ulûmi'd-Dîn'i*¹¹ ve *El-Muhabbe ve's-Şevk ve'l-Üns ve'r-Rıza'sı*, Muhyiddin İbnü'l Arabî'nin (ö. 638/1240) *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye'si*, Davud el-Kayserî'nin (ö. 751/1350) *Risale'si*, aşk ve muhabbet kavramının ele alındığı başlıca eserlerdir.¹²

Son dönemde aşk kavramı hakkında birçok bilimsel çalışma yapılmıştır. Nitekim Metin Hakverdioğlu'nun *Fuzûlî'de 'Aşk ve Âşık Kavramı* adlı çalışması, Musa Kaval'ın *Mesnevî'de Aşk ve Âşık* adlı çalışması, İhsan Soysaldı'nın *Mevlânâ'nın Aşk Anlayışı* adlı çalışması, Songül Aydın Yağcıoğlu'nun *Fuzûlî ve Bâkî Divanlarında Aşk Anlayışı ve Sevgili Tipi* adlı çalışması ve Emel Sünter Yalçın'ın *Mesnevî'de Aşk* adlı çalışması bunlardan bazılarıdır.

Bizim çalışmamız, aşk kavramının sadece Muharrem Hilmi Efendi

⁴ Süleyman Ateş, “Muharrem Hilmi Kösetürkmen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002) 26: 275-276.

⁵ Erdem, *Elazığ Evliyasından Hacı Muharrem Hilmi (Sırrî) Efendi*, 58-59.

⁶ Erdem, *Elazığ Evliyasından Hacı Muharrem Hilmi (Sırrî) Efendi*, 122-130.

⁷ Süleyman Ateş “Hacı Muharrem Sırrî Efendi”, *Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi* 1, no. 2 (1997): 17-18.

⁸ Kösetürkmen, *Makâmât-ı Ezkâr-ı İlâhiyye li-Sâlikî't-tarîkati'l-Kâdiriyye*, I-XIII

⁹ Ahmet Ögke, “Ahmed-i Yesevî'de İlâhî Aşk”, *Diyanet İlmî Dergi* 52, no. 4 (2016): 95.

¹⁰ Hatice Çubukcu, *Sûfîlerde Muhabbet Yolu, Ebû Tâlib el-Mekkî ve Gazzâlî'de Muhabbet Anlayışı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011),87.

¹¹ Ebû Hamid Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, çev. Yonis İnanç (İstanbul: Nefes Yayınları, 2015), 420-422.

¹² Osman Nuri Küçük, “Davud el-Kayserî'ye Göre Gerçek Sevgi”, *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, no. 3 (2015):64.

bağlamında inceleneceği için diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Zira müellifimizin aşk hakkında yaptığı tanım, yorum ve benzetmeler kendinden önceki mutasavvıfların sözlerine kısmen benzerlik gösterse de; ayrıldığı ve özgün olduğu birçok nokta vardır. Bununla beraber Muharrem Hilmi Efendi'nin bazı tasavvufî görüşleriyle ilgili çalışmalar yapılmıştır. Fakat aşk kavramı ekseninde yapılmış müstakil bir çalışma olmaması, çalışmamızın diğerlerinden ayrılan başka bir yönünü göstermektedir.

1. Aşk Kavramına Genel Bir Bakış

Arapça aslı "ışk" olan aşk terimi sözlükte "aşırı ve yoğun sevgi,¹³ şiddetli muhabbet, sevda, alâkâ, gönülden sevme, muhabbette haddi aşma, sevginin son aşaması, yaratılış gayesi, sevginin kişiyi hükmü altına alması, güzel şeylere karşı duyulan aşırı muhabbet, varlığın aslı, insanı diğer canlılardan ayıran özellik" gibi anlamlara gelmektedir.¹⁴ Birçok lügatte ve tasavvuf sözlüğünde "aşk" terimi, Arapça sarmaşık anlamına gelen "aşeka" kelimesiyle yakından ilişkilendirilmiştir. Buna göre nasıl ki sarmaşık bulunduğu mekânı sarıyor, dolanıyor ve kaplıyorsa, "aşk" ta âşığın kalbini adeta bir sarmaşık gibi sarıp başka bir sevgiye mahal vermeksizin kaplar denilmiştir.¹⁵

Tasavvuf ehli aşkı, sevginin en son merhalesi, en mükemmel sevgi olarak tanımlamış ve sevgiyi derecelendirmişlerdir.

1- Meveddet: Kalbin sevgiden dolayı sürekli özlem içinde bulunması.

2- Heva: Seveni sürekli ağlamaya sevk eden sevda.

3- Hillet: Sevgilinin aşkından sarhoş olmak, tam dostluk.

4- Muhabbet: Salikin kötü huy ve sıfatlardan arınması, iyi huy ve sıfatlarla sevgiliye yaklaşması.

5- Sağaf: Sevenin kalbini yakan ve parçalayan sevgi.

6- Hüyam: Âşığı deli eden sevgi, aşk çılgınlığı, deli dolu sevme, maşukun

¹³ Süleyman Uludağ, "Aşk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991) 4: 11-17.

¹⁴ Süleyman Uludağ, "Aşk", *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1991), 58-59; Ethem Cebecioğlu, "Aşk", *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimler Sözlüğü* (Ankara: Rehber Yayınları, 1997), 120; Ahmet Cevizci, "Aşk", *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002), 99; Zafer Erginli, "Aşk" *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kalem Yayınları, 2006), 129-131.

¹⁵ Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021), 236-239.

kulu ve kölesi olma.

7- Valeh: Sevgilinin güzelliğini temaşa ederken aşk şarabıyla kendinden geçme, aşk şarabından doyasıya içmek.

8- Aşk: Âşık'ın iradesinin maşukta yok olması, sadece maşukun var olması.¹⁶

Aşk kelimesi terim olarak Kur'ân ve sahih hadislerde geçmemiş, onun yerine "muhabbet", "hub" ve "meveddet" gibi lafızlar zikredilmiştir.¹⁷ Fakat Bakara suresinin "İman edenlerin Allah'a olan sevgisi daha şiddetlidir"¹⁸ ayetinde zikredilen "eşedd-i hubb" lafzı, mutasavvıflar tarafından aşka yorumlanmıştır.

İslam tarihinde Allah sevgisini ifade etmek için ilk dönemlerden itibaren "hub-muhabbet" gibi lafızlar kullanılmıştır. Fakat hicri II. asırdan sonra bu lafızların yerini "aşk" terimi almış, özellikle mutasavvıflar arasında yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) rivayet ettiği "Kulum bana, ben de ona âşık olurum."¹⁹ kudsî hadis, "aşk" teriminin zikredildiği ilk rivayet kabul edilmektedir. Yine Abdulvahid b. Zeyd'in (ö. 177/793) rivayetine göre Peygamberlerden birinin "Allah bana, ben de O'na âşık oldum"²⁰ ifadesi, "aşk" teriminin İslam literatüründe kullanıldığına işaret etmektedir. Erken dönem mutasavvıflarından olan Râbia el-Adeviyye (ö. 185/801), Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922) gibi Allah sevgisini işleyen şahsiyetler de, bu konuları ele alırken, "aşk" lafzı yerine habib, muhabbet, mahbub vb. kelimeler kullanmışlardır. Bunlara ek olarak şeriata bağlılığıyla bilinen İbn Hafîf (ö. 371/982), Bağdâdî'ye nispet edilen bir aşk risalesi okuduktan sonra, "aşk" teriminin kullanılmasına cevaz vermiştir.²¹

Tasavvuf ehline göre, varlıkların içinde aşka yabancı bir zerre bile yoktur. Fakat her mahlûkatın aşkı kişisel istidat ve kabiliyeti ölçüsüncevidir. İnsan nefsinin terbiyesi ve eğitilmesinin en kısa yolu, aşk yoludur. Aşk yalnızca âşığın bilebileceği, ama tarif ve izah etme noktasında aciz kalacağı manevi bir hazdır. Nitekim kendisine "Aşk nedir?" diye sorulan Mevlânâ'nın: "Ben ol da bil." cevabı aşkın sözle değil öyle öğrenilebilen ve ifade edilebilen bir hal

¹⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 58.

¹⁷ Uludağ, "Aşk", 11-12.

¹⁸ Bakara; 2/165.

¹⁹ Uludağ, "Aşk", 11.

²⁰ Uludağ, "Aşk", 11.

²¹ Uludağ, "Aşk", 11-12.

olduğuna işaret etmektedir.²²

Tasavvuf ehli aşkı maddi (mecâzi) ve manevi (hakiki) olmak üzere iki kısma ayırmıştır.²³

Mecâzi aşk: Geçici olan bir sureti, zevkli ve cinsi vasıflar ön planda tutularak oluşan aşktır. Beşerî aşk olarak da adlandırılan bu aşk türü, bir insana duyulan ve maddi unsurlar bulunduran aşk çeşididir. Bunun platonik (habersiz) olanı da vardır. Genel olarak şairlerin aşkı platoniktir.²⁴ Mecâzi aşka köprü aşk da denmiştir. Zira bu aşk çeşidi iffetli ve temiz duygularla oluşursa kişiyi hakiki aşka yönlendirebilmektedir. Başka bir ifadeyle maddi aşk, manevi aşka bir hazırlıktır. Hakiki ve gerçek tek aşk ise Allah aşkıdır.²⁵

Hakiki aşk: “Ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi arzu ettim, âlemi yarattım” anlamında rivayet edilen kudsî hadîs, mutasavvıflara göre ilahi aşkın kaynağıdır. Zira onlar Allah’ı hakkıyla bilip, tanınmanın yalnızca aşk ile mümkün olabileceğini vurgulamışlardır. Allah’ı hakkıyla seven kişi ise yaratandan ötürü yaratılanı da aynı şekilde sever. İnsanın Allah’a duyduğu bu aşk güzele değil, Hak tarafından onda zuhur eden güzelliğedir. Canlı ve cansız bütün varlığa muhabbet beslemektir. Yaratılanlarda ortaya çıkan Allah’ın sanatını, büyüklüğünü, rahmetini ve ihsanını ibret nazarıyla tefekkür ve tezekkür etmektir.²⁶ Hakiki aşka bazen mecâzi aşkla da ulaşmak mümkündür. Bundan dolayı “mecâzi aşk, gerçek aşkın köprüsüdür” denilmiştir.²⁷

İlk dönem mutasavvıfları aşk hakkında yorum yaparken, aşk yerine zaman zaman muhabbet kelimesini kullanmışlardır. Onların aşk ve muhabbet kavramları hakkındaki bazı sözleri şöyledir:

Cüneyd-i Bağdâdî aşk yerine muhabbet tabirini kullanmış ve “Muhabbet, kalbin meylidir” demiştir. Bu sözle kastedilen mana: muhabbet, salikin kalbinin doğal bir şekilde Allah’a meyletmesidir.²⁸

Ebû Hamîd Muhammed Gazâlî aşk kavramını, maşukun kulu ve kölesi

²² İhsan Soysaldı, “Tasavvufta Aşk Ve Marifet”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, no. 3 (1998): 192.

²³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 120.

²⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 120.

²⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 58-59.

²⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 120.

²⁷ Soysaldı, “Tasavvufta Aşk ve Marifet”, 192

²⁸ Ebû Bekir Kelâbâzî, *Taarruf*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019), 176-177.

olmak, sahip olduğu her şeyi sevgilinin rızası için feda etmek şeklinde yorumlamıştır. Gazâlî bu tanımını "bu gün Yusuf'u gördüm" diyen herkese, eline geçeni zengin edecek kıymette altın ve mücevherler dağıtan ve sonunda fakirleşen Züleyhâ'yı örnek göstermiştir.²⁹

İmam Gazâlî yine aşkı, Hak katından hususi kullara bahşedilen hediye ve mâsivâ sevgisinden arınmış kalplerin tattığı bir his şeklinde yorumlamıştır.³⁰

Ebû Ali Dekkâk (ö. 405/1015) aşkı "kalplerin sevilenle buluşmayı candan arzulanması" şeklinde tarif etmiştir.³¹

Abdülkerîm Kuşeyrî (ö. 465/1072) ise aşkı, Allah'ın rızasını her şeye tercih etmek, ondan ayrı kalmaya dayanamamak ve onsuz istikrar bulamamak şeklinde yorumlamıştır.³²

Hallâc-ı Mansûr ise muhabbeti, kulun vasıflarından arınarak Hak'la beraber bulunması şeklinde ifade etmiştir.³³

Ebû Yâkub es-Sûsî muhabbet kavramını "muhabbeti görme halinden çıkıp sevgiliyi görme haline geçmek" şeklinde tanımlamıştır.³⁴

İnsan hakiki aşka yalnızca sevgi ve muhabbetle ulaşır. Bu yolda ilim tek başına yeterli bir araç değildir. Şair Fuzûlî'nin (ö. 963/1556) "Aşk imiş her ne var âlemde, ilim bir kil u kâl imiş ancak" sözü de konuyu özetlemektedir.³⁵

Son olarak Aşk ve muhabbet bazı mutasavvıflar tarafından, sevgilinin huzurunda kendisinde varlık görmemek ve sevgiliden başkasını dost edinmemek şeklinde tanımlanmıştır.³⁶

2. Dîvân-ı Sırrî Bağlamında Aşk Kavramı

Muharrem Hilmi Efendi yazdığı eserlerle tasavvuf alanındaki birçok konu ve kavrama değinmiş ve bunları kendine has üslubuyla açıklamıştır. O,

²⁹ Ebû Hamid Gazâlî, *Mukâşşefetü'l-Kulûb*, thk. Ahmed Câd (Kahire: Darul Hadis, 2004), 34.

³⁰ Ebû Hamid Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 421.

³¹ Gazâlî, *İhyâü Ulûmid'd-Dîn*, 423.

³² Abdülkerîm Kuşeyrî, *er-Risâle*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2013), 511.

³³ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 516.

³⁴ Ebû Nasr Serrâc, *el-Lümâ*, çev. Hasan Kâmil Yılmaz (İstanbul: Erkam Yayınları, 2019), 58.

³⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 120.

³⁶ Hüseyin Kurt, Hâce Abdullah Ensârî'nin Tasavvuf Düşüncesi, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi* 29, no. 29 (2013), 222.

şair bir mutasavvıf olarak zikrettiği kavramları genel olarak şiir diliyle aktarmıştır. Makalemizin konusunu teşkil eden “aşk” kavramı hakkında da *Dîvân* adlı eserinde birçok şiir kaleme almıştır. O aşkı “aşk rehber-i âşıkândır. Aşk musîl-i Hak’tır, aşkın makâmı yoktur, düştüğü yeri yakar, kendinden gayriyi koymaz. Zikir câlib-i aşktır, aşk muhrik-i beşeriyettir”³⁷ şeklinde tanımlamıştır. Muharrem Hilmi Efendi aşk kavramı ekseninde yazdığı şiirlerinde, aşk ve âşığın sıfatları, maşuk, aşkın fayda ve zararları, aşkın insanı eğiten tarafları gibi birçok konuya değinmiştir. Bu bölümde aşk kavramı hakkında zikredilen şiirleri ele alacağız.

Muharrem Hilmi Efendi *Dîvân*’ında aşkı şu sözlerle dile getirir:

*Bu aşk dedikleri derde devâdır,
Dil-i mürdelere her dem şifâdır.*

*Eğer menba’ını su’âl edersen,
Cenâb-ı Fahr-i Âlem Mustafâdır.*

*Bu sırdandır ki kamu sâlikâne,
Aşkın bir katresi cihân-nümâdır.*

*Gülzâr-ı Hazret-i İbrâhim ey dil,
Aşk-ı Hak’tan atâ-yı Kibriyâdır.*

*Cenâb-ı Hazret-i Musâ’da el-hakk,
Yed-i beyzâ ile meşhûr asâdır.*³⁸

Muharrem Hilmi Efendi şiirinde, aşkın derde deva, ölü gönüllere şifa, kaynağının Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.) olduğunu vurgulamıştır. Aşkın her damlasını cihanı gösteren bir ayna olarak tarif eden mutasavvıfımız, Hz. İbrahim’e ateşi gül bahçesi kılan, Hz. Musa’nın nurlu eli ve meşhur asasının kaynağının da bu ilahi aşk olduğunu ifade etmiştir. Aşkı, kalbe hayat verip gül bahçesine çeviren bir his şeklinde yorumlamıştır.

*Hamr-ı aşkı dilâ gel neş’esi gör ne lezîz,
Mir’ât-ı sırr-ı Hudâ’dır neş’esi gör ne lezîz.*

*Ehl-i aşk bir cür’asın vermez cihâna âgâh ol,
Âyine-i Hak-nümândır neş’esi gör ne lezîz*

³⁷ Kösetürkmen, *Dîvân-ı Sırrî*, 56.

³⁸ Kösetürkmen, *Dîvân-ı Sırrî*, 142.

*Aşk-ı Hak derde şifâdır neş'esi gör ne leziz,
Cür'ası revnak-fezâdır neş'esi gör ne leziz.*

*Gülşen-i dile girip nûş eyleyen Sırrı müdâm,
Her ânı sekr ile geçer neş'esi gör ne lezîz.³⁹*

Muharrem Hilmi Efendi bu beytinde, aşk şarabının lezzetli olduğunu, aşkın Hakk'ın aynası ve ondan Hakk'ın yansıdığını, aşk ehlinin bu şarabın bir damlasını bile cihana değiştirmeyeceğini ve Hak aşkının her derde deva olduğunu zikretmiştir. Aşk şarabının her yudumunun insanı daha da âşık ettiğini vurgulayan mutasavvıfımız, daima bu şaraptan içenlerin kendinden geçtiklerini ifade etmiş ve aşkı Hakk'ı gösteren bir ayna şeklinde tarif etmiştir.

*Hak dilerse bir kuluna feth-i bâb,
Mey-i aşkıdan ana verir şarâb.*

*Nâ'il-i visâl olamaz kimse hiç,
Nâr-ı aşkıta pişip olmadan kebâb.*

*Aşk-ı Hak âsân değildir yanmadan,
Âşıkân derd ü belâlarla müzâb.*

*Bahr-i aşka sıdk ile giren kişi,
Mutlak olur her deminde feyz-yâb.⁴⁰*

Muharrem Hilmi Efendi kaleme aldığı bu şiirinde ilahi aşkın, Hak tarafından gönül gözü açılan kişilere verileceğini, bu duygunun gönle engel olan perdeleri yırtıp ruhu aydınlatacağını ve kişinin kalbini paklaştıracağını ifade etmiştir. Aşk ateşiyle yanmayanların asla vuslata erişemeyeceğini vurgulayan mutasavvıfımız, âşğın bela ve musibetlere sabır, nefsinin ve benliğini yok ederek Hakk'a ulaşımuradına erebileceğini beyan etmiştir. Aşkı, ilahi muhabbetle yanmak, Hak yolunda benliğini yok etmek ve olgunlaşarak vuslata ermek şeklinde izah etmiştir.

*Keşf ederse ger hakikat yüzünü,
Bir kâfir görse dahi îmân eder.*

*İster ise bir sâliki şübhesiz,
Bir nazarda vâsıl-ı Rahmân eder.*

³⁹ Kösetürkmen, *Dîvân-ı Sırrî*, 120.

⁴⁰ Kösetürkmen, *Dîvân-ı Sırrî*, 77.

*Bahr-i aşkın katresi için ehl-i aşk,
Kendi rızâsiyla terk-i cân eder.*

*Her kimin kalbine bir katre düşer,
İki âlem anı sultân eder.*

*Varlığın mahv eyleyip yaktıkça aşk,
Beşeriyyetin alıp uryân eder.*

*Kimi de görmez hakikat yüzünü,
Nûr iken zulmet görüp isyân eder.⁴¹*

Muharrem Hilmi Efendi bu şiirinde, aşk hakikatinin birden tecelli etmesiyle kâfir bir kişinin dahi hemen imana geleceğini, âşığın bir bakışıyla saliki Hakk'a ulaştıracağını, âşığın bir damla aşk şarabı için canını vereceğini zikretmiştir. Kalbine aşk şarabının bir damlası düşen salikin iki âlemde de sultan olacağını vurgulayan mutasavvıfımız, aşk duygusunun beşeri sıfatları mahv ettiğini, bu hakikat nurunu göremeyenlerin ise karanlıkta kalıp isyan ettiklerini ifade etmiştir. Aşk, sâliki Hakk'a vasil eden ve beşeri sıfatları eriten duygu şeklinde tarif etmiştir.

*Tâ ezelden bahş olunmuştur bana bu sermâye,
Nefha-i Hak'tır gönlümü bâğ u bostân eyleyen.*

*Aşk-ı Hak'tan bîhabersin rakîbâ etme cedel,
Aşk-ı Hak'tır her dili feyz-i bedestân eyleyen.*

*Sırrıyâ iç mey-i aşkı zevkine bak her zamân,
Aşk-ı Hak'tır her dili Hakk'a perestân eyleyen.*

*Feyz-i nûr efşân eder her âşık-ı dil-dâdeye,
Gönlümü kıssa-i hüsnüne debistân eyleyen.⁴²*

Muharrem Hilmi Efendi şiirinde, aşkın kendisine ezelde bahşedildiğini, bu duyguyu gönlüne nakşedenin bizzat Hakk'ın nefesi olduğunu, Allah aşkının kalpleri feyz çarşısına çevirdiğini vurgulamıştır. Âşığın içtiği aşk zehrinin aslında onu ebedi olarak hayatta tutan can suyu olduğunu zikreden mutasavvıfımız, "iç mey-i aşkı" sözüyle nefsine her daim aşk şarabı içmeyi tavsiye etmiş, bu duygunun insanı Hakk'a kul ve köle eylediğini ifade

⁴¹ Kösetürkmen, *Dîvân-ı Sırrî*, 154.

⁴² Kösetürkmen, *Dîvân-ı Sırrî*, 292.

etmiştir. Aşkı, Hakk'ın nefesi, insana hayat veren can suyu ve Hakk'a köle eden his şeklinde yorumlamıştır.

*Câm-ı aşkı nûş edip sermest olan,
Gördü Hakk'ı gülşen-i dilden ayân.*

*Çeşm-i bâtın açılırsa ey dilâ,
Nûr-ı Hak'la görünür o bînişân.*

*Ger dilerseñ olasın vâsıl-ı Hak,
Pîr-i aşkı et delîl durma hemân.*

*Sür çıkar agyârı dilden tut huzûr,
Beyt-i dilde bulasın genç-i nihân.⁴³*

Muharrem Hilmi Efendi şiirinde, aşk kadehinden içenlerin sarhoş olup gönül bahçesinde Hakk'ı açık bir şekilde göreceklarını, âşığın kalp gözünün açılmasıyla eşyanın hakikatine vakıf olup Hakk'ın nuruyla boyanacağını vurgulamıştır. Hakk'a vasıl olmanın sadece aşk rehberliğinde gerçekleşeceğini ifade eden mutasavvıfımız, âşığın, Allah dışındaki sevgileri terk etmekle asıl hakikate ulaşabileceğini beyan etmiştir. Aşkı, Hakk'ı temaşa ettiren ve ilahi hediyelere ulaşmaya vesile olan bir duygu şeklinde tarif etmiştir.

*Hakikat bâğına girmek dilerseñ âşık ol dervîş,
Tecelli güllerin dermek dilerseñ âşık ol dervîş.*

*Eğer dîdâr-ı yâri müşâhede etmek istersen,
Hemîşe şarâb-ı aşkı nûş edip âşık ol dervîş.*

*Fenâ fi'ş-şeyh için akvâl ü ef'âlini temsil et,
İki kaşı arasına nazar et âşık ol dervîş.*

*Fenâ fi'r-resûle mukaddime olur fenâ fi'ş-şeyh,
Fenâ fillah olur hâsıl ba'dehu âşık ol dervîş*

*Açılır dîde-i kalbin olur cihân-nümâ gönlün,
Bekâ billah olur hâsıl muhakkak âşık ol dervîş.⁴⁴*

Aşkın tecellilerini dile getirdiği bu şiirinde Muharrem Hilmi Efendi,

⁴³ Kösetürkmen, *Dîvân-ı Sırrî*, 316.

⁴⁴ Kösetürkmen, *Dîvân-ı Sırrî*, 190.

aşkın hakikat bağına girmeye, tecelli güllerini devşirmeye, maşukun cemalini seyretmeye vesile olacağını zikretmiştir. Dervişin her haliyle şeyhinde yok olmasının ve şeyhine benzemesinin sadece aşkla mümkün olduğunu vurgulayan Muharrem Hilmi Efendi, aşkın, âşığı fenâ makamlarına ulaştıracağını, gönül gözünü açacağını, bu vesileye cümle âleme vakıf olup Hak'la bâki kalacağını ifade etmiştir.

*Afitâb-ı aşk tulû' etse dil-i âvâreye,
Murg-ı dil vuslat için cânın atar dildâreye.*

*Katre-i cân gark-ı deryâ-yı hakikat olsa ger,
Bîhod u pür-şevk ile vâsıl olur dilârâye.*

*Aşk ile cân zinde olmazsa eğer bu arsada,
Kadri olmaz bâr olur cân âşık-ı bîcâreye.*

*Cân diler dâ'im ola vâsıl-ı cânân rûz u şeb,
Îş ü nûş etmek diler ten cân verir beş paraye.⁴⁵*

Muharrem Hilmi Efendi, Hakk'a vuslatı anlattığı bu şiirinde, aşk güneşinin doğmasıyla âşığın sevgilisine vasıl olacağını, nefsin hakikat denizine girmesiyle kendinden geçip maşukuna kavuşacağını beyan etmiştir. Ruhun aşk ile diri ve değerli olup aksi halde değersiz ve bedene yük olacağını zikreden mutasavvıfımız, ruhun gece gündüz sevgiliye kavuşmak isteyip, bedenün dünya zevki düşkünlüğünden dolayı buna engel olduğunu ifade etmiştir.

*İktidâ et aşka sâlik kibri kır olma gülâz,
Kalb-i sâliki arındır aşk-ı Hak et itti'âz.*

*Aşk ile vâsıl olur Hakk'a âşıklar şübhesiz,
Ara bul esrârı dâ'im gülzâr-i dilde lihâz.*

*Aşk-ı Hak'tır on sekiz bin âlemi hayrân eden,
Seyr eder ahvâl-i aşkı dâ'imâ ehl-i-îkâz.⁴⁶*

Muharrem Hilmi Efendi şiirinde salike, "aşka tabi ol, Kır kibir putunu, hoyrat olma" sözleriyle aşktan gafil olmamasını ve kalbindeki kirleri Hakk'ın aşkıyla arındırmasını zikretmiştir. Salike, Hakk'ı yalnızca aşk ile bulabileceğini, bundan dolayı her daim gönül bahçesinde ilahi sırları aramayı

⁴⁵ Kösetürkmen, *Dîvân-ı Sırrî*, 340.

⁴⁶ Kösetürkmen, *Dîvân-ı Sırrî*, 206.

tavsiye eden mutasavvıfımız, Hak aşkının, âlemi âşığa hayran edeceğini ifade etmiştir.

*Bir gönülde aşk u cezbe olmadıkça şübhesiz,
Şems-i irfân tulû' etmez hâ'ib ü hüsrân olur.*

*Kâl ile Hakk'ı bilenler sâhib-i hâl olamaz,
Evkâtı laklakla geçer son ucu pişmân olur.*

*Halvete gir tut huzur sıdk ile zikr eyle gönül,
Âşık-ı Yezdân olanlar tenhâda pinhân olur.*

*Kim ki bir katre içerse mey-i aşkından anın,
Benliğin mahv eyleyip ol deryâ-yı ummân olur.⁴⁷*

Muharrem Hilmi Efendi şiirinde, aşk ve cezbe halini tatmayanların gönlünde irfan ateşinin yanmayacağını, Hakk'ı sadece söz ve kelamla tanıyanların aşk ve muhabbet halinden mahrum olacağını beyan etmiştir. Salikin halvete çekilip zikir ile aşkı bulabileceğini zikreden mutasavvıfımız, aşk şarabından bir damla içen kişinin benliğinden geçip vahdet deryasına dalacağını ifade etmiştir. Aşkı, gönülde irfan güneşini doğuran ve vahdet deryasına daldıran bir his şeklinde açıklamıştır.

*Sevdiğim iki cihânda dâ'imâ bir dânedir,
Mesken ü nazargâhı da bu dil-i vîrânedir.*

*Tâ ezelden bîkarâr bîcâre âşıkı olan,
Rûz u şeb feryâd eden bil bu dil-i dîvânedir.*

*Mey-i aşkın merkezi ezelîdir değil hâdis,
Deryây-yı aşk-ı ilâhîyye dâ'ir meyhânedir.*

*Ma'sûkun dergâh-ı ulvîsi bîmekân şehridir,
Akla fikre gelmeyen pek ulvî bir kâşânedir.*

*Âşık etmez meylini bir nesneye hiç şübhesiz,
Ancak anın aklı fikri dâ'imâ Sübhânadır.*

*Âr u nâmûsunu Sırrı verdi bedel aşkına,
Rüçû' etmez ahd ü mîsâkına hiç merdânedir.⁴⁸*

⁴⁷ Kösetürkmen, *Dîvân-ı Sırrî*, 135.

⁴⁸ Kösetürkmen, *Dîvân-ı Sırrî*, 157.

Maşukun hallerini dile getirdiği bu şiirinde Muharrem Hilmi Efendi, âşğın kalbinin maşukun nazar yeri ve meskeni olduğunu, âşğın yerinde durmadan sürekli feryat ettiğini, aşk şarabının sonradan değil ezelde bina edildiğini ve ilahi aşkın bu binada bir tekke olduğunu zikretmiştir. Maşukun ulu dergâhının belirli bir mekânı olmadığını, âşğın aklını ve fikrini yalnızca Hakk'a tahsis ettiğini ifade eden mutasavvıfımız, son satırda bu aşk uğruna her şeyden geçtiğini, ar ve namus şışesini kırdığını beyan etmiştir. Âşğı, gönlü mâsivâ ile meşgul olmayan kişi ve ilahi meyhanenin bir ferdi olarak tanımlamıştır.

*Âşık-ı Hudâ olanlar zikr-i esmâda gezer,
Âlem-i kalbe girip rûh ile ma'nâda gezer.*

*Soyunup zâhir libâsın aşk ile sekrân olup,
Giderek âlem-i kudse şeb-i İsrâ'da gezer.*

*Kat'-ı alâka edip mâsivâdan Mecnûn-veş,
Nûş edip bâde-i aşkı deşt ü sahrâda gezer.*

*Mest olup bûy-ı hüviyyetle Nebî Mûsâ gibi,
Dağıtıp cebel-i cismin Tûr-ı Sînâ'da gezer.*

*Nebî İsmâ'il-âsâ dest-i Halîl'de zebh olup,
Terk-i cân için dâ'im buk'a-i Mînâ'da gezer.*

*Rûy-ı siyâhın ak eylemek için her ân,
Beyt-i mu'azzam olan Kâbe-i ulyâda gezer.*

*Şark u garbı seyr ü devrân eyleyip bir lahzada,
Mi'rac-ı rûhâni edip arş-ı a'lâda gezer.*

*Meşreb-i Muhammedî kisvesini lâbis olup,
Kurbiyyet ile "kâbe kavseyni ev ednâ" da gezer.*

*Bülbül-âsâ rûz u şeb bir şemme için cân verip,
Hâr-ı sitemkâr içinde gül-i ra'nâda gezer.⁴⁹*

Muharrem Hilmi Efendi bu şiiriyle, Hak âşıklarının ilahi esmaları zikrederek gezdiklerini, kalp âlemine vakıf olup mana âlemini seyrettiklerini,

⁴⁹ Kösetürkmen, *Dîvân-ı Sırrî*, 171.

ilahi aşktan sarhoş olup suret elbisesini çıkardıklarını, mecnun gibi mâsivâdan ilgiyi kestiklerini, aşk şarabından içip dağda ovada gezdiklerini, Hz. Musa gibi ilahi aşkın kokusundan bayılıp Sina dağında ten (nefs) dağını dağıttıklarını vurgulamıştır. Hz. İsmail gibi kurban edildiklerini, canlarını aşk yolunda vermek için Mina çevresinde dolaştıklarını, kara yüzlerini ak ve pak yapmak için Kâbe'yi tavaf ettiklerini, bir an yüce arşta ruhani miraç yaptıklarını, Muhammedî sıfatın elbisesini giyip kurbiyyet makamında gezindiklerini, gülü koklamak için bülbül gibi canlarından geçtiklerini ifade etmiştir.

*Bâde-i aşkı içenler olmaz hüşyâr tâ ebed,
Böyledir kânûn-ı aşk hüşyâr değil mestânemiz.*

*Hâlîdir agyârdan dil beyti olmaz muhteceb,
Bezm-i dilde yoktur hiç bilin bizim bîgânemiz.*

*Sırrıyâ iç bâde-i aşkı bu fırsat var iken,
Gark-ı bahr-i nûr-ı Hak ola dil-i vîrânemiz.⁵⁰*

72

Muharrem Hilmi Efendi şiirinde, aşk kanununa göre aşk şarabından içenlerin sarhoş olup bir daha ayılmadıklarını, gönül hanesine Hak'tan başkasını almadıkları için kapısının açık olduğunu zikretmiştir. Son olarak nefesine aşk şarabından iç diyen Muharrem Hilmi Efendi, harap gönlünün bu duygu vasıtasıyla Hakk'ın nur denizine dalacağını ifade etmiştir.

*Mansûr gibi aşk meyini nûş eyleyen âşık,
Encâmı gelir aşk ile bir dâre birâder.*

*Bu meyl ü muhabbetle gönül eyledi cevlân,
Etti dehâlet bâb-ı keremkâre birâder.*

*Çün oldu hâsıl vecd ü tarab aşk ile Sırrı,
Tez etti vâsıl âşıkı dildâre birâder.⁵¹*

Hakk'a vuslatın ancak aşk ile gerçekleşebileceğini dile getiren Muharrem Hilmi Efendi, Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922) gibi aşk şarabından içenlerin sonunda darağacına gidebileceklerine, aşk ve muhabbetle gezen salikin, Hakk'ın kapısına iltica edeceğini beyan etmiştir. Son satırda nefesine seslenen Muharrem Hilmi Efendi, Hakk'a ulaşmak ve kendinden geçmenin aşkla hâsıl

⁵⁰ Kösetürkmen, *Dîvân-ı Sırrî*, 108.

⁵¹ Kösetürkmen, *Dîvân-ı Sırrî*, 134.

olacağını, böylece âşığın maşukuna hızlıca kavuşacağını zikretmiştir.

*Oldu melâlet nişân bil ehl-i aşka şübhesiz,
Bir cür'a için sâliki aşk deryâ-yı ummân eder.*

*Ol kadar zevk ü sürûr hâsıl olur ki bir demi,
Âşık-ı gark-ı nûr ile ebedi sekrân eder.⁵²*

Aşk ehlinin alametinin hüznün olduğunu vurgulayarak şiirine başlayan Muharrem Hilmi Efendi, aşk kadehinden bir yudum içenin vahdet deryasına müptela olacağını ifade etmiştir. Aşk zevkinden âşığın nura boğulup ebedi sarhoş olacağını zikreden mutasavvıfımız, aşkın, kişiyi iki âlemde de sultan edeceğini vurgulamıştır. Aşkı, Hakk'ın nur deryasına vasıl eden duygu şeklinde yorumlamıştır.

Sonuç

İnsanın doğumundan ölümüne kadar devam eden bir varoluş gayesi vardır. İnsan Hak tarafından görev yüklenmiş, mükellef ve müşerref bir varlıktır. İnsanın yaratılışını anlama ve kendini tanıma yolundaki en önemli vasıtalarından biri de hiç şüphesiz aşktır. Aşk, kişinin kendisini bulma yolundaki tek aızı ve yolun sonunda Hak tarafından bahşedilen manevi mükâfatıdır.

Son dönem Nakşî-Kâdirî şeyhlerinden olan Muharrem Hilmi Efendi, yazdığı eserlerle tasavvufi kültüre katkı sağlamıştır. O, işlediği konuları genel olarak şiir diliyle aktarmış, bu hususta yine şiir diliyle irşad yapan Şeyhi Ömer Hüdâyî Baba'dan etkilendiğini göstermiştir. Makalemizin konusunu teşkil eden "aşk" kavramı hakkında da birçok şiir kaleme alan Muharrem Hilmi Efendi, aşkı "aşk rehber-i âşıkandır, aşk musîl-i Hak'tır, aşkın makâmı yoktur düştüğü yeri yakar, kendinden gayriyi koymaz, zikir câlib-i aşktır, aşk muhrik-i beşeriyettir" sözleriyle tanımlamıştır.

Muharrem Hilmi Efendi aşk kavramı hakkında birçok öznel tarif yapmıştır. Biz bu çalışmada konu hakkında yaptığı kişisel yorumların tespitini ve kavrama yüklediği anlamları ortaya çıkarmayı amaçladık. O, şiirlerinde aşkın sadece gönül gözü açık olan kişilere verildiğini zikretmiş, aşkı cihanı gösteren bir ayna ve âşığın gönlünde irfan ateşini yakan bir kandil şeklinde sembolize etmiştir. Bununla beraber aşkı saliki Hakk'a vasıl eden, beşeri sıfatları eriten ve benlik duygusunu yok eden bir duygu şeklinde yorumlamıştır.

⁵² Kösetürkmen, *Dîvân-ı Sırrî*, 143.

Sonuç olarak Muharrem Hilmi Efendi'nin aşk kavramı hakkında yaptığı tanımlamalar bazı yönlerden kendisinden önceki sûflerin sözlerine benzerlik gösterse de, genel olarak özgün bir duruş sergilemiş ve farkını ortaya koymuştur. Kavramın anlam dünyasının zenginleşmesine, mana çeşitliliği kazanmasına ve aşka farklı bir bakış açısıyla bakılmasına katkı sağlamıştır. Âşık bir mutasavvıf olan Muharrem Hilmi Efendi, özetle şiirlerinde kendi aşkından, hallerinden ve yaşadığı duygulardan bahsetmiş, aşkı, ruhun ebedi olarak yaşamasına vesile olan, kalbe hayat veren, kirlilikten arındıran can suyu, kibir ve benlik putunu kıran çekiç ve Hak katında nadide bir tekke şeklinde tanımlamış, böylece aşk kavramına pek çok anlam ve ilgili literatüre çeşitlilik kazandırmıştır.

Kaynakça

- Ateş, Süleyman. "Hacı Muharrem Sırrı Efendi". *Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi* 1, no. 2 (1997): 13-23.
- Ateş, Süleyman. "Muharrem Hilmi Kösetürkmen". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26: 275-276. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Cebecioğlu, Ethem. "Aşk". *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber Yayınları, 1997.
- Cevizci, Ahmet. "Aşk". *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002.
- Çubukcu, Hatice. *Sûfîlerde Muhabbet yolu, Ebû Tâlib el-Mekkî ve Gazzâlîde Muhabbet Anlayışı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Erdem, Bünyamin. *Elazığ Evliyasından Hacı Muharrem Hilmi (Sırrı) Efendi*. Elazığ: Kitsan Yayınları, 2021.
- Erginli, Zafer. "Aşk". *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınları, 2006.
- Gazâlî, Ebû Hamid. *İhyâü Ulûmid'd-Dîn*. çev. Yonis İnanç. İstanbul: Nefes Yayınları, 2015.
- Gazâlî, Ebû Hamid. *Mukâşefetü'l-Kulûb*. thk. Ahmed Câd. Kahire: Darul Hadis, 2004.
- Kelâbâzî, Ebû Bekir. *Taarruf*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1997.
- Kösetürkmen, Muharrem Hilmi. *Dîvân-ı Sırrî*. der. Süleyman Ateş. trc. Mustafa Koç- M. Hilmi Şenalp. İstanbul: Mas Matbaacılık, 2012.
- Kösetürkmen, Muharrem Hilmi. *Makâmât-ı Ezkâr-ı İlahiyye li-Sâlikî't-tarîkati'l-Kâdiriyye*. sad. Süleyman Ateş. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2003.
- Kösetürkmen, Muharrem Hilmi. *Menâzilu's-Sâlikîn*. sad. Süleyman Ateş. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2003.
- Kösetürkmen, Muharrem Hilmi. *Mev'ize-i Hilmiyye*. sad. Süleyman Ateş. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2009.

Kurt, Yılmaz, The Concepts of Love in Muharrem Hilmi Sırrî's Dîvân

- Kuşeyrî, Abdülkerîm. *er-Risâle*. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2013.
- Kurt, Hüseyin. "Hâce Abdullah Ensârî'nin Tasavvuf Düşüncesi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29, no. 29 (2013), 195-225.
- Küçük, Osman Nuri. "Davud el-Kayserî'ye Göre Gerçek Sevgi", *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, no. 3 (2015), 61-77.
- Ögke, Ahmet. "Ahmed-i Yesevî'de İlâhî Aşk", *Diyanet İlmi Dergi* 52, no. 4 (2016), 93-111.
- Serrâc, Ebû Nasr. *el-Lümâ*. çev. Hasana Kâmil Yılmaz. İstanbul: Erkam Yayınları, 2019.
- Soysaldı, İhsan. "Tasavvufta Aşk ve Marifet". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, no. 3 (1998), 187-216.
- Uludağ, Süleyman. "Aşk". *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. "Aşk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4: 11-17. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021.